УДК 657:339.5:336.2:005.334(477.74)

Топалова І. А.
djesi@te.net.ua, ORCID ID: 0000-0001-7845-6612
д.е.н., доц., професор кафедри економіки, менеджменту, обліку та фінансів,
Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса

Клєвцєвич Н. А.
wqz820731@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2010-4814
к.е.н., доц., доцент кафедри обліку і оподаткування,
Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ОБЛІКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Анотація. *В умовах воєнного стану зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання супроводжується посиленням ризиків. Для Одеського регіону особливого значення набуває формування дієвої системи обліково-аналітичного забезпечення податкового менеджменту зовнішньо-економічної діяльності, оскільки зазначена територія характеризується значною залежністю економічної активності від портово-логістичної, транспортної та митної інфраструктури. У статті систематизовано документальні, валютні, митні, податкові, договірні, логістичні та інформаційні ризики, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю. Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних положень і розробка практичних рекомендацій щодо застосування ризик-орієнтованого підходу до обліку зовнішньоекономічної діяльності в системі податкового менеджменту суб'єктів господарювання Одещини в умовах воєнного стану. Також, визначено принципи ризик-орієнтованого обліку зовнішньоекономічної діяльності, зокрема: запобігання, документального підтвердження, комплексності, суттєвості, безперервного моніторингу, адаптивності та персональної відповідальності. Розроблено структурно-логічну схему, що демонструє взаємозв'язок між обліково-аналітичним забезпеченням, первинними документами, обліковою політикою, зовнішньоекономічними операціями, податковим менеджментом, аудитом, податковими ризиками та управлінськими рішеннями. Запропоновано ризик-орієнтовану модель обліково-аналітичного забезпечення податкового менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та матрицю облікових і податкових ризиків. Облік зовнішньоекономічної діяльності слід розглядати не лише як систему реєстрації господарських операцій, а й як інформаційну базу для превентивного податкового менеджменту. Застосування ризик-орієнтованого підходу уможливлює послідовну ідентифікацію, оцінювання, ранжування, контроль і моніторинг ризиків зовнішньоекономічної діяльності. Валютні, податкові та логістичні ризики є пріоритетними для суб'єктів господарювання Одеського регіону в умовах воєнного стану. Їх мінімізація потребує інтеграції облікових, контрольних, митних, валютних та управлінських процедур.*

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність; облік ЗЕД; податковий менеджмент; податкові ризики; ризик-орієнтований підхід; обліково-аналітичне забезпечення; Одеський регіон; воєнний стан; експорт; імпорт.

© Топалова І. А., Клєвцєвич Н. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Topalova Iryna
djesi@te.net.ua, ORCID ID: 0000-0001-7845-6612
Doctor of Economics, Associate Professor, Acting head of the Department of Economics, Management, Accounting, and Finance, Odesa State Agrarian University, Odesa

Klevtsevich Natalia
wqz820731@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2010-4814
Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Odesa State Agrarian University, Odesa

RISK-ORIENTED APPROACH TO ACCOUNTING FOR FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN THE TAX MANAGEMENT SYSTEM OF THE ODESA REGION

Abstract. *Under martial law, the foreign economic activity of business entities is accompanied by increased risks. For the Odesa region, the establishment of an effective accounting and analytical support system for tax management of foreign economic activity is of particular importance, as the region's economic activity depends substantially on port and logistics, transport, and customs infrastructure. The article systematizes documentary, foreign exchange, customs, tax, contractual, logistics, and information risks associated with foreign economic activity. The principles of risk-oriented accounting for foreign economic activity are identified, including prevention, documentary evidence, comprehensiveness, materiality, continuous monitoring, adaptability, and personalized responsibility. A structural and logical scheme has been developed to demonstrate the interaction among accounting and analytical support, primary documents, accounting policies, foreign economic operations, tax management, audit, tax risks, and management decisions. A risk-oriented model of accounting and analytical support for tax management of foreign economic activity and a matrix of accounting and tax risks are proposed. The purpose of the article is to substantiate theoretical and methodological provisions and develop practical recommendations for applying a risk-oriented approach to accounting for foreign economic activity within the tax management system of business entities in the Odesa region under martial law. Accounting for foreign economic activity should be considered not only as a system for recording business transactions but also as an information basis for preventive tax management. The application of a risk-oriented approach enables the consistent identification, assessment, ranking, control, and monitoring of foreign economic activity risks. Foreign exchange, tax, and logistics risks are the highest-priority risks for business entities in the Odesa region under martial law. Their mitigation requires the integration of accounting, control, customs, foreign exchange, and management procedures.*

Keywords: foreign economic activity; accounting for foreign economic activity; tax management; tax risks; risk-oriented approach; accounting and analytical support; Odesa region; martial law; exports; imports.

JEL Classification: F14, H25, M41, R11
DOI: https://doi.org/10.32782/2522-1256-2026-50-20

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання набуває особливого значення для забезпечення валютних надходжень, підтримання ділової активності, збереження зайнятості та формування доходної бази бюджетів. Водночас воєнні загрози істотно ускладнюють організацію експортно-імпортних операцій: змінюються логістичні маршрути, порушуються строки постачання й виконання контрактів, зростає невизначеність валютних розрахунків, підвищуються ризики втрати товарів, первинних документів та доступу до облікової інформації. За таких умов облік ЗЕД має виконувати не лише реєстраційну, а й превентивно-аналітичну функцію, забезпечуючи своєчасне виявлення, оцінювання та мінімізацію податкових ризиків.

Для Одеського регіону ця проблематика має стратегічне значення з огляду на його портово-логістичну спеціалізацію, прикордонне розташування та активні зовнішньоторговельні зв'язки. У 2024 році експорт товарів з Одеської області становив 1 854,7 млн дол. США, імпорт - 2 788,2 млн дол. США, а зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг досяг 6 020,4 млн дол. США. Водночас негативне сальдо торгівлі товарами становило 933,5 млн дол. США, а коефіцієнт покриття імпорту експортом - 0,67, що підтверджує потребу в посиленому аналітичному моніторингу зовнішньоекономічних потоків і пов'язаних із ними податкових ризиків [1]. На жаль, ця тенденція продовжується.

Традиційна організація обліку ЗЕД часто концентрується на документальному оформленні операцій, визначенні доходів і витрат, обліку валютних коштів, курсових різниць, митних платежів та податку на додану вартість. Проте для системи податкового менеджменту цього недостатньо. Необхідним є ризик-орієнтований підхід, за якого дані контрактів, інвойсів, митних декларацій, транспортних і банківських документів, податкової та фінансової звітності інтегруються для формування індикаторів ризику, здійснення внутрішнього контролю та обґрунтування управлінських рішень.

Особливої уваги потребують ризики невідповідності між умовами зовнішньоекономічного контракту й фактичним рухом товарів, помилкового визначення митної вартості та бази оподаткування, порушення правил формування податкового кредиту з ПДВ, несвоєчасного документального підтвердження експорту, неправильного обліку валютних операцій і курсових різниць. В умовах воєнного стану на зазначені ризики накладаються валютні регуляторні обмеження та їх періодичне коригування Національним банком України, що вимагає постійного моніторингу операцій із нерезидентами [2].

Отже, актуальним науково-практичним завданням є формування ризик-орієнтованої моделі обліково-аналітичного забезпечення ЗЕД, яка дозволить поєднати бухгалтерський облік, податкове планування, внутрішній контроль і моніторинг воєнно зумовлених ризиків у системі податкового менеджменту Одеського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обліку зовнішньоекономічної діяльності традиційно розглядається у взаємозв'язку з документальним оформленням експортно-імпортних операцій, визнанням доходів і витрат, валютним регулюванням, обліком курсових різниць, митним оформленням та податковими наслідками. Методичним підґрунтям обліку операцій в іноземній валюті є НП(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів», яке визначає засади перерахунку валютних статей та відображення курсових різниць у бухгалтерському обліку [3].

Вагомий внесок у розвиток облікової складової ризик-менеджменту ЗЕД здійснила В. Рета, яка систематизувала ризики зовнішньоекономічної діяльності, визначила об'єкти бухгалтерського обліку, за якими вони виникають, та обґрунтувала умови й критерії їх відображення в обліковій системі [4]. Такий підхід створює теоретичну основу для переходу від фіксації наслідків ризикових подій до їх попередньої ідентифікації та цільового управління.

Окремий напрям сучасних досліджень охоплює особливості обліку й оподаткування експортно-імпортних операцій в умовах воєнного стану. В. Панасюк, О. Птащенко, О. Клак та О. Трубіцина акцентують увагу на зміні умов здійснення експортно-імпортних операцій, їх обліковому відображенні та податковому супроводі в умовах воєнних обмежень [5]. Дослідження з проблем регулювання і контролю ЗЕД у воєнний період також вказують на трансформацію порядку валютних розрахунків, посилення валютного нагляду банків, обмеження співпраці з контрагентами, пов'язаними з державою-агресором, а також зростання ролі альтернативних транзитних маршрутів.

Окрема праця В. Панасюк, І. Ткачук присвячена організації обліку ЗЕД у період повномасштабної війни, виокремлюють валютні, логістичні, контрактні, документальні та податкові ризики. Серед найбільш критичних називаються ризики невиконання договірних зобов'язань, порушення строків поставки й розрахунків, зміни логістичних маршрутів, неправильного документування вантажів і виникнення фінансових санкцій [6]. Водночас у значній частині наукових праць такі ризики аналізуються переважно на рівні окремого суб'єкта господарювання, без достатнього врахування регіональних умов здійснення ЗЕД.

Паралельно формується сучасна концепція ризик-орієнтованого податкового адміністрування. Вона передбачає послідовну ідентифікацію та оцінювання податкового ризику, визначення причин його виникнення, вибір заходів реагування залежно від рівня ризику і концентрацію контрольних ресурсів на операціях із підвищеною імовірністю порушень [7]. До ключових груп віднесено ризики реєстрації, звітності, сплати та декларування податків.

Отже, наукові праці містять достатні передумови для розвитку ризик-орієнтованого обліку ЗЕД, однак потребують подальшого поєднання трьох аспектів: облікового відображення зовнішньоекономічних операцій, податкового менеджменту та регіональної специфіки функціонування суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Для Одеського регіону це особливо актуально з огляду на функціонування портово-логістичної та митної інфраструктури, залежність суб'єктів господарювання від безперервності транспортних маршрутів, а також значні обсяги експортно-імпортних операцій. У 2024 році товарний експорт Одеської області становив 1 854,7 млн дол. США, а товарний імпорт – 2 788,2 млн дол. США [1].

Однак, недостатньо опрацьованими залишаються наступні питання: інтеграція первинних, митних, валютних і податкових даних у єдиній системі раннього виявлення ризиків ЗЕД; адаптація процедур внутрішнього контролю до воєнних загроз, зокрема зупинення перевезень, зміни маршрутів, втрати доступу до документів та ускладнення розрахунків із нерезидентами; формування системи обліково-податкових індикаторів ризику для суб'єктів господарювання Одеського регіону; розмежування ризиків, які виникають на етапах укладення контракту, переміщення товару, митного оформлення, валютних розрахунків, податкового декларування та внутрішнього контролю; визначення процедур реагування на ризик залежно від його рівня та потенційних податкових наслідків.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій щодо застосування ризик-орієнтованого підходу до обліку зовнішньоекономічної діяльності у системі податкового менеджменту Одеського регіону в умовах воєнного стану.

Для досягнення мети доцільно визначити такі завдання:

– систематизувати обліково-податкові ризики експортно-імпортних операцій;

– конкретизувати воєнні чинники, що впливають на документування, облік і оподаткування ЗЕД;

– адаптувати наявну порівняльну таблицю видів ЗЕД-операцій до ризик-орієнтованого підходу;

– побудувати структурно-логічну модель обліково-аналітичного забезпечення податкового менеджменту ЗЕД;

– обґрунтувати напрями мінімізації податкових ризиків суб'єктів господарювання Одеського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик-орієнтований підхід будується не лише на виокремленні загальних чинників невизначеності, а й поєднанні їх із конкретними видами зовнішньоекономічних операцій, первинними документами, обліковими процедурами та податковими наслідками. Ризики експорту й імпорту товарів та послуг відрізняються за джерелом виникнення, характером впливу на фінансові результати суб'єкта господарювання, порядком документального підтвердження та механізмами внутрішнього контролю. Зокрема, товарні операції більшою мірою пов'язані з митним оформленням, визначенням митної вартості, фізичним переміщенням вантажу та транспортно-логістичними обмеженнями, тоді як операції з послугами потребують посиленої уваги до підтвердження їх фактичного надання та визначення місця постачання для цілей ПДВ.

В умовах воєнного стану традиційні обліково-податкові ризики доповнюються ризиками порушення ланцюгів постачання, зміни умов виконання ЗЕД-контрактів, затримки платежів, втрати або недоступності первинних документів, а також необхідності оперативного коригування логістичних і валютно-розрахункових процедур. Тому систематизація ризиків за видами ЗЕД-операцій дає змогу визначити контрольні індикатори, своєчасно ідентифікувати відхилення та обрати адекватні інструменти податкового менеджменту.

Порівняльну характеристику документального забезпечення, облікових особливостей, податкових наслідків і ключових ризиків наведено в таблиці 1.

Дані таблиці 1 підтверджують, що податковий ризик у ЗЕД виникає на етапі укладення контракту, вибору контрагента, узгодження

Таблиця 1

Обліково-податкові ризики зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання Одеського регіону в умовах воєнного стану

Вид операції	Документальне й облікове забезпечення	Податкові наслідки	Ризики та контрольні індикатори
Експорт товарів	ЗЕД-контракт, інвойс, специфікація, митна декларація, транспортні й товаросупровідні документи, банківські документи. Дохід визнається з ураху-ванням моменту переходу контролю або ризиків; ведеться аналітика за нерезидентом, контрактом, валютою та товарною позицією	Застосування ставки ПДВ 0% за наявності належного митного підтвердження; відображення доходу для цілей оподаткування прибутку; облік курсових різниць	Розбіжність між контрактом, інвойсом і митною декларацією; не підтвердження експорту; затримка або зміна логістичного маршруту; ненадходження валютної виручки; помилка у валютному перерахунку; ризик втрати товару чи документів унаслідок воєнних дій
Експорт послуг	ЗЕД-контракт, інвойс, акт наданих послуг, технічне завдання, листування або інші докази фактичного надання послуги, банківські документи. Дохід обліковується за фактом виконання зобов'язання	Податкові наслідки залежать від правильного визначення місця постачання послуг; дохід включається до фінансового результату для оподаткування прибутку	Помилкове визначення місця постачання; недостатність доказів реальності послуги; невідповідність між змістом контракту й актом; прострочення оплати; ризик неможливості дистанційного підтверджеу-ня виконаних робіт
Імпорт товарів	ЗЕД-контракт, інвойс, митна декларація, докумен-ти про походження товару, транспортні документи, платіжні документи. Первісна вартість формується з урахуванням митної вартості, мита, транспортно-заготівельних та інших безпосередньо пов'язаних витрат	Сплачуються ввізне мито, акцизний податок – за підакцизними товарами – та ПДВ під час митного оформлення; суми імпортного ПДВ формують податковий кредит за наявності належних підстав	Заниження або необґрунтоване завищення митної вартості; неправильна класифікація за УКТ ЗЕД; помилки у формуванні первісної вартості; затримка вантажу чи блокування маршруту; повторне документальне оформлення; несвоєчасна сплата митних платежів
Імпорт послуг	ЗЕД-контракт, інвойс, акт приймання отриманих послуг, підтвердні матеріали щодо їх фактичного отримання, платіжні документи. Витрати визнаються за періодом одержання послуги та її зв'язком із господарською діяльністю	Виникає необхідність визначення місця постачання й відповідних ПДВ-зобов'язань; витрати впливають на фінансовий результат до оподаткування	Хибна кваліфікація операції як послуги; неправильне визначення бази ПДВ-зобов'язань; відсутність належного акта; непідтверджена ділова мета; оплата послуг контрагенту з підвищеним ризиком; валютні обмеження під час розрахунків

Джерело: розроблено авторами з урахуванням положень НП(С)БО 21 та [1–7]

умов постачання, оформлення первинних документів, визначення митної вартості та проведення валютних розрахунків. Тому ризик-орієнтований підхід передбачає постійний контроль взаємозв'язку між господарською операцією, її документальним підтвердженням, бухгалтерським відображенням і податковими наслідками.

В умовах воєнного стану особливої ваги набувають контрольні індикатори, які сигналізують про відхилення від звичайного перебігу операції: зміна маршруту або строку постачання, коригування умов контракту, неузгодженість даних первинних і митних документів, затримка надходження валютної виручки, незвичайне зростання витрат

на транспортування, зберігання чи страхування вантажу. Виявлення таких індикаторів має спричиняти не автоматичну констатацію порушення, а проведення додаткової перевірки, документування причин відхилення та прийняття обґрунтованого управлінського рішення.

Для розкриття інформаційної ролі обліку ЗЕД у системі податкового менеджменту недостатньо розглядати первинні документи, облікову політику, податкові наслідки та аудиторські процедури ізольовано. Зазначені елементи утворюють взаємопов'язану систему, у межах якої облікова інформація трансформується в основу для оцінювання податкових ризиків, проведення контрольних процедур та прийняття управлінських рішень.

ЗЕД-операції з експорту та імпорту товарів і послуг є центральним об'єктом такої системи, оскільки поєднують документальне оформлення, валютні розрахунки, митні процедури, податкове декларування та внутрішній контроль. Взаємозв'язок складових обліково-аналітичного забезпечення ЗЕД із податковим менеджментом, аудитом, податковими ризиками й управлінськими рішеннями представлено на рисунку 1.

Вказана структурно-логічна схема свідчить, що основою системи є обліково-аналітичне забезпечення, яке формується на базі первинних документів і положень облікової політики суб'єкта господарювання. Первинні документи підтверджують факт здійснення ЗЕД-операції, її зміст, вартісні параметри, контрагентів, умови постачання, порядок розрахунків та рух товарів або послуг. Облікова політика, своєю чергою, визначає методичні засади визнання доходів, витрат, валютних активів і зобов'язань, курсових різниць, митних платежів та податкових наслідків операцій із нерезидентами.

У центрі моделі відображено операції з експорту та імпорту товарів і послуг. Вхідними потоками для їх облікового відображення є дані первинних документів, а також правила, встановлені обліковою політикою.

Результати обліку ЗЕД формують інформаційне підґрунтя для податкового менеджменту: визначення податкових зобов'язань, розрахунку ПДВ, контролю митних платежів, оцінювання валютних результатів та планування податкових платежів.

Водночас облікова інформація використовується під час аудиту та внутрішнього контролю ЗЕД-операцій. Аудиторська перевірка забезпечує оцінювання повноти документального оформлення, правильності бухгалтерського відображення, достовірності податкового декларування та законності застосування податкових норм. За її результатами можуть бути виявлені податкові ризики, які проявляються через невідповід-

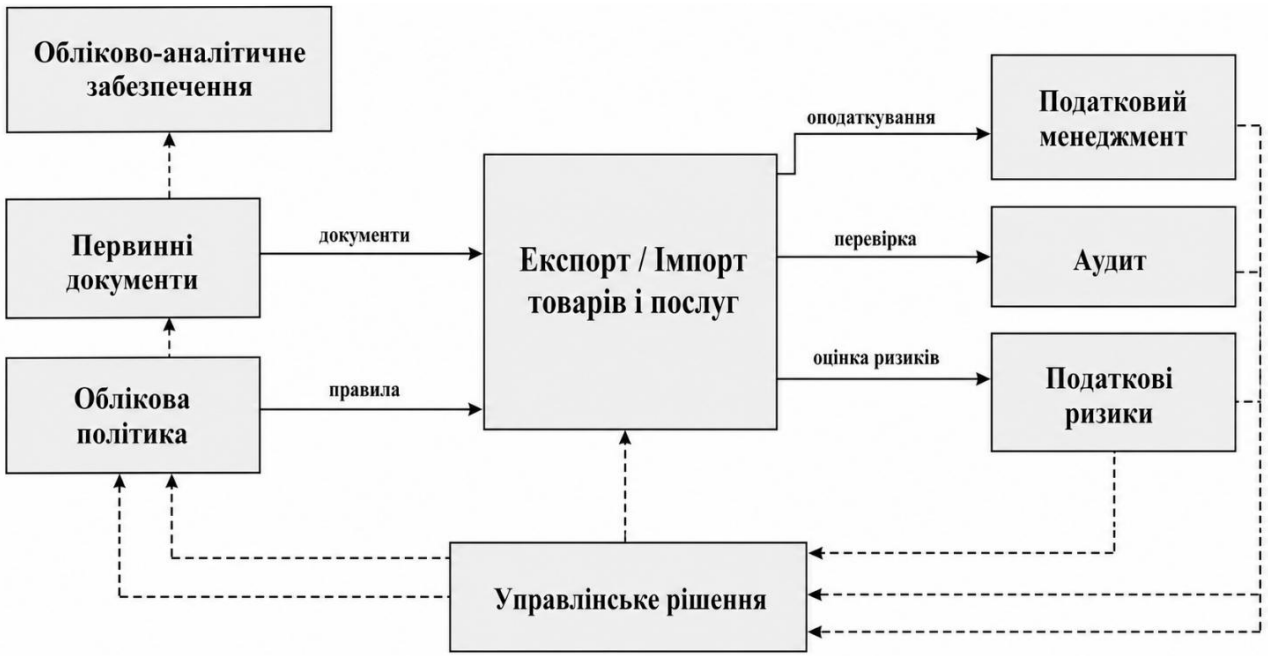

Рис. 1. Структурно-логічна схема обліково-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності у системі податкового менеджменту

Джерело: складено авторами на основі [1–7]

ності між умовами контракту, первинними, митними, банківськими й податковими документами.

Принциповим елементом схеми є наявність зворотних зв'язків. Виявлені податкові ризики, результати аудиту та зміни у податковому середовищі мають бути враховані під час прийняття управлінських рішень. Надалі такі рішення впливають на зміст облікової політики, порядок документування, розподіл контрольних повноважень і організацію обліково-аналітичного забезпечення ЗЕД. Отже, система має циклічний характер і забезпечує постійне вдосконалення облікових та контрольних процедур.

Ризик-орієнтований підхід до обліку зовнішньоекономічної діяльності доцільно розглядати як сукупність організаційних, інформаційних, контрольних та аналітичних процедур, спрямованих на своєчасне виявлення обліково-податкових ризиків, оцінювання ймовірності їх реалізації, визначення потенційних наслідків та розроблення заходів реагування. Його застосування передбачає трансформацію ролі бухгалтерського обліку: від системи реєстрації фактів господарського життя до інформаційної основи превентивного управління податковими ризиками.

Податковий ризик у сфері ЗЕД пропонується визначати як імовірність виникнення негативних фінансових, правових або репутаційних наслідків для суб'єкта господарювання чи бюджету внаслідок неналежного документування, облікового відображення, митного оформлення, валютного супроводу або податкового декларування операцій із нерезидентами. Такими наслідками можуть бути донарахування податкових зобов'язань, штрафні санкції, пеня, втрата права на податковий кредит, невизнання витрат, блокування розрахунків, виникнення спорів із контролюючими органами та погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання.

Ризик-орієнтований підхід узгоджується із сучасною логікою податкового адміністрування, за якою пріоритетом є не суцільний контроль усіх операцій, а концентрація уваги на найбільш істотних ризиках із використанням ідентифікації, аналізу, оцінювання та заходів реагування [7]. У системі управління податковими ризиками виокремлюються ризики реєстрації, звітності, сплати та декларування, що можуть бути адаптовані до специфіки зовнішньоекономічних операцій.

Для суб'єктів господарювання Одеського регіону застосування такого підходу є особливо доцільним через залежність багатьох операцій від портової, митної та транспортно-логістичної інфраструктури. Воєнний стан посилює невизначеність щодо строків поставки, маршрутів переміщення товарів, виконання договірних зобов'язань, своєчасності платежів та збереженості документального масиву. Відповідно, облікова система має забезпечувати не лише відображення вже здійснених операцій, а й оперативне формування сигналів про потенційні відхилення.

Формування системи ризик-орієнтованого обліку ЗЕД має ґрунтуватися на відповідних принципах, які зазначені у табл. 2.

Ризик-орієнтований облік ЗЕД доцільно реалізовувати як послідовний процес, який складається з таких етапів:

1. Ідентифікація ризиків. На цьому етапі аналізуються умови ЗЕД-контракту, статус нерезидента, предмет операції, країна контрагента, валюта розрахунків, умови постачання, маршрут перевезення, порядок митного оформлення та податкові наслідки.

2. Оцінювання ризику. Визначаються імовірність виникнення ризикової події та масштаб її можливого впливу на податкові зобов'язання, фінансовий результат, грошові потоки й ділову репутацію суб'єкта господарювання.

3. Ранжування ризиків. Ризики поділяються на низькі, середні та високі. Високими слід вважати ті, що можуть спричинити істотні суми донарахувань, втрату податкового кредиту, значні фінансові санкції, припинення поставки або неможливість отримання оплати від нерезидента.

4. Вибір контрольної процедури. Для кожного ризику встановлюється відповідна дія: додаткова перевірка контрагента; правова експертиза контракту; звірка інвойсу, митної декларації та платіжних документів; перевірка податкових наслідків; резервне електронне зберігання документів; контроль строків поставки та розрахунків.

5. Документування результатів контролю. Відомості про ідентифіковані ризики, відповідальних осіб, результати перевірки та обрані заходи реагування доцільно накопичувати у внутрішньому реєстрі ризиків ЗЕД.

6. Моніторинг і коригування. Після здійснення операції перевіряються її фактичні результати, відхилення від умов контракту,

Таблиця 2

Принципи ризик-орієнтованого обліку зовнішньоекономічної діяльності

Принцип	Зміст принципу
Превентивності	Виявлення ризику до моменту виникнення податкового порушення або фінансових втрат
Документальної доказовості	Кожне рішення щодо ЗЕД-операції повинно бути підтверджене належними первинними, митними, транспортними, банківськими та іншими документами
Комплексності	Оцінювання операції здійснюється одночасно з облікової, податкової, митної, валютної, договірної та логістичної позицій
Суттєвості	Першочерговому контролю підлягають операції, здатні спричинити найбільші податкові втрати або фінансові наслідки
Безперервності моніторингу	Ризики мають відстежуватися від укладення ЗЕД-контракту до завершення розрахунків, подання звітності та закриття операції
Адаптивності	Контрольні процедури мають оперативно коригуватися залежно від змін законодавства, валютних обмежень, митних правил, логістичних маршрутів і воєнної ситуації
Персоніфікованої відповідальності	Визначення відповідальних осіб за перевірку контракту, документування, бухгалтерське відображення, податкове декларування й моніторинг розрахунків

Джерело: систематизовано авторами на основі [1–9]

правильність облікових записів і податкового декларування. За потреби коригуються внутрішні процедури, облікова політика та система контрольних індикаторів.

Проте в умовах воєнного обліково-аналітичного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності у системі податкового менеджменту потребує доповнення ризик-орієнтованими процедурами. Зокрема, необхідними стають систематична ідентифікація документальних, валютних, митних, податкових, логістичних і контрактних ризиків; оцінювання їх імовірності та наслідків; вибір контрольних заходів; моніторинг результативності прийнятих управлінських рішень.

Для суб'єктів господарювання Одеського регіону така трансформація є особливо актуальною через залежність ЗЕД від портово-логістичної інфраструктури, змін транспортних маршрутів, воєнних загроз та необхідності забезпечення безперервності митного й валютного супроводу операцій. Саме тому загальну модель обліково-аналітичного забезпечення доцільно розвинути до ризик-орієнтованої моделі податкового менеджменту ЗЕД, яку подано на рисунку 2.

Запропонована модель має замкнений характер. Її результативність залежить не лише від правильності первинного відображення зовнішньоекономічної операції, а й від наявності зворотного зв'язку. Виявлені за результатами контролю помилки, відхилення або ризикові ситуації мають бути використані для перегляду внутрішніх регламентів, контрольних процедур, умов контрактів та аналітичних розрізів бухгалтерського обліку.

У межах запропонованої моделі облік ЗЕД формує інформаційне підґрунтя для податкового менеджменту через аналітичну деталізацію даних за зовнішньоекономічним контрактом, нерезидентом, країною контрагента, видом операції, валютою, товарною позицією, митною декларацією, ставкою податку та рівнем ризику. Така аналітика дозволяє зіставити фактичні показники операції з її договірними умовами та виявити ризикові відхилення до подання податкової звітності.

Практичне застосування моделі передбачає формування внутрішнього реєстру ризиків ЗЕД. У ньому доцільно фіксувати номер контракту, вид операції, контрагента, опис ризику, його джерело, рівень імовірності, можливі податкові наслідки, відповідальну особу, контрольний захід, строк виконання та фактичний результат. Такий реєстр може бути окремим електронним документом або частиною обліково-аналітичної системи суб'єкта господарювання.

Для практичного застосування запропонованої моделі доцільно систематизувати ризики ЗЕД за джерелом виникнення, імовірністю реалізації, масштабом можливих наслідків, індикаторами виявлення та управлінськими заходами. Така матриця дає можливість визна-

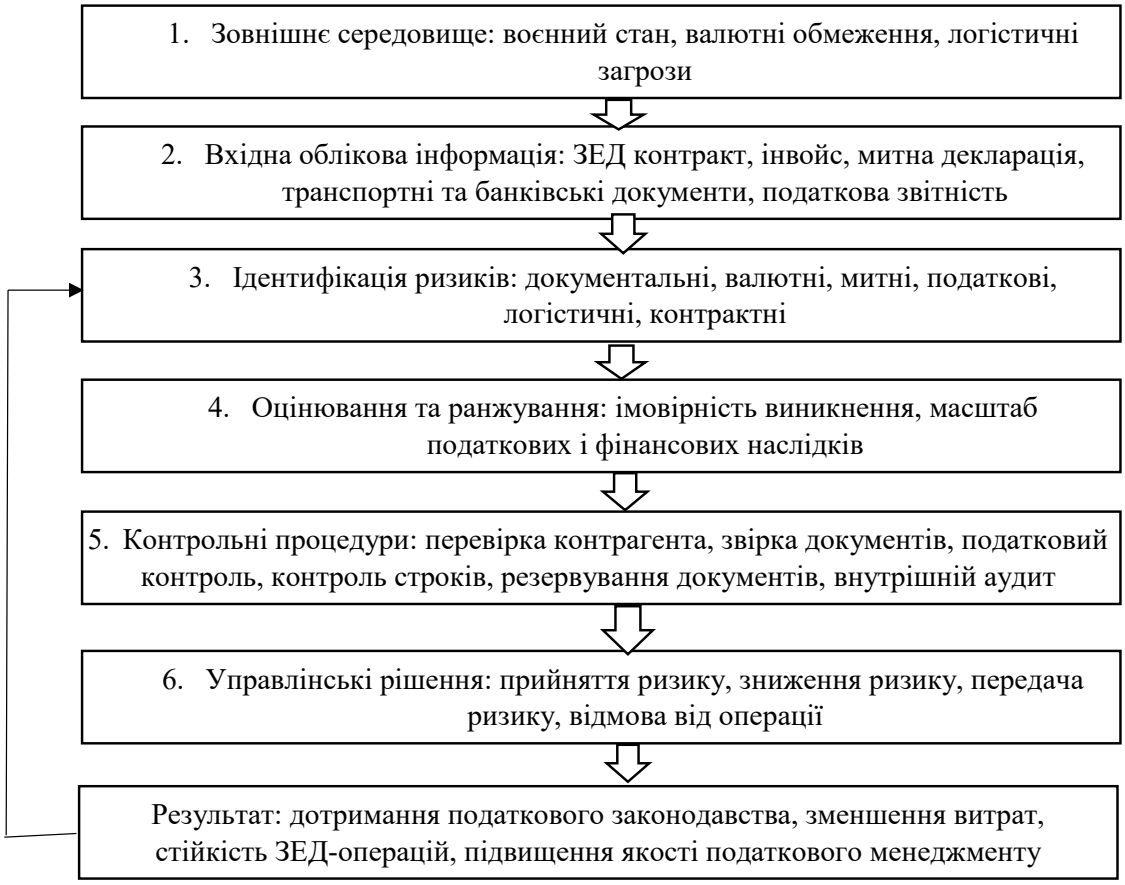

Рис. 2. Ризик-орієнтована модель обліково-аналітичного забезпечення податкового менеджменту ЗЕД суб'єктів господарювання Одеського регіону в умовах воєнного стану
Джерело: складено авторами на основі [8–11]

чати пріоритетність контрольних процедур і концентрувати управлінську увагу на операціях, що можуть спричинити найбільші податкові та фінансові втрати (див. табл. 3).

Дані у таблиці засвідчують, що найвищий рівень пріоритетності в умовах воєнного стану мають валютні, податкові та логістичні ризики. Вони безпосередньо впливають на безперервність зовнішньоекономічних операцій, своєчасність надходження коштів, виконання податкових обов'язків і фінансову стійкість суб'єктів господарювання. Водночас документальні, митні та контрактні ризики мають переважно превентивний характер: їх мінімізація можлива ще до здійснення операції шляхом належної перевірки контрагента, правової експертизи договору та контролю повноти документального забезпечення.

Практична цінність матриці полягає в можливості її використання як внутріш-

Таблиця 3

Матриця обліково-податкових ризиків зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання Одеського регіону в умовах воєнного стану

Вид ризику	Імовірність	Потенційні наслідки	Контрольні індикатори	Управлінські заходи
1	2	3	4	5
Документальний	Середня	Невизнання господарської операції; втрата права на податковий кредит; штрафні санкції; податкові спори	Відсутність або неповнота інвойсу, акту, митної декларації чи транспортних документів; розбіжність реквізитів документів	Запровадження чек-листів документу-вання; електронний архів; звірка реквізитів контракту, інвойсу, митної декларації та платіжних документів

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5
Валютний	Висока	Виникнення курсових втрат; порушення строків розрахунків; нестача оборотних коштів; спори з нерезидентом	Прострочена дебіторська заборгованість; коливання валютного курсу; затримка платежу; зміна валюти контракту	Постійний моніторинг розрахунків; аналітичний облік за валютами й контрактами; включен-ня до договору валют-них застережень; прогнозування грошових потоків
Митний	Середня	Донарахування мита, ПДВ та інших платежів; затримка вантажу; коригування митної вартості; штрафи	Невідповідність коду УКТ ЗЕД характеристикам товару; розбіжність між контрактною і митною вартістю; додаткові запити митного органу	Попередня класифікація товарів; перевір-ка митної вартості; контроль документів про походження товару; залучення митного брокера або профільного фахівця
Податковий	Висока	Донарахування податків; штрафні санкції та пеня; блокування податкових накладних; втрата податкового кредиту	Розбіжності між бухгалтерським обліком, митною декларацією та податко-вою звітністю; помилки у визначенні ПДВ-наслідків	Переддекларaційна звірка даних; податковий календар; внутрішній контроль ПДВ; документування ділової мети операцій
Контрактний	Середня	Невиконання або неналежне виконання зобов'язань; штрафи за контрактом; неповернення авансу; судові витрати	Нечіткі умови Incoterms; відсутність форс-мажорного застереження; невизначений порядок приймання товару чи послуг	Правова експертиза контракту; визначення відповідальності сто-рін; включення воєн-ного та форс-мажорно-го застереження; пере-вірка ділової репутації
Логістичний	Висока	Зрив строків постачання; пошкод-ження або втрата вантажу; додаткові транспортні витра-ти; порушення контрактних умов	Зміна маршруту; тривале перебування вантажу в дорозі; закриття портів або обмеження перевезень; зростання вартості фрахту	Диверсифікація маршрутів; страхування вантажу; резервування часу та витрат у контракті; оперативний моніторинг перевезення
Ризик контрагента-нерезидента	Середня	Непогашення заборгованості; фіктивність операції; репутаційні втрати; податкові претензії щодо реальності операції	Відсутність відкритої інформації про контрагента; нетипові платіжні реквізити; відмова надати документи; часта зміна умов договору	Перевірка контрагента до укладення контракту; збір реєстраційних та фінансових даних; застосування гарантій, акредитивів або страхування ризику неплатежу
Ризик інформаційної безпеки	Середня	Втрата облікових даних і первинних документів; несанк ціонована зміна інформації; ускладнення податкового підтвердження	Відсутність резервного копіювання; обмежений доступ до електронних систем; пошкодження паперових архівів	Хмарне й резервне зберігання документів; розмежування прав доступу; електронний документообіг; регулярне резервне копіювання

Джерело: розроблено авторами на основі [8–11]

нього інструменту податкового менеджменту. Суб'єкт господарювання може застосовувати її для ранжування ризиків, визначення відповідальних осіб, планування контрольних процедур і моніторингу результативності заходів реагування. За такого підходу облік ЗЕД виконує не лише інформаційну, а й попереджувальну функцію, забезпечуючи своєчасне виявлення відхилень і зниження ймовірності податкових та фінансових втрат.

Для впровадження запропонованої моделі в діяльність суб'єктів господарювання Одеського регіону доцільно реалізувати такі заходи:

– затвердити внутрішній регламент ризик-орієнтованого обліку та контролю ЗЕД-операцій;

– запровадити реєстр обліково-податкових ризиків за зовнішньоекономічними контрактами;

– організувати аналітичний облік за контрактом, нерезидентом, країною контрагента, валютою, видом операції, кодом УКТ ЗЕД, митною декларацією та рівнем ризику;

– застосовувати чек-листи перевірки ЗЕД-контрактів до їх підписання;

– забезпечити регулярне зіставлення даних контракту, інвойсу, митної декларації, транспортних документів, банківських виписок, бухгалтерського обліку та податкової звітності;

– створити резервний електронний архів первинних документів із розмежуванням прав доступу та регулярним резервним копіюванням;

– призначити відповідальних осіб за контрактний, митний, валютний, обліковий і податковий контроль;

– здійснювати періодичний внутрішній аудит операцій, віднесених до високого рівня ризику;

– передбачати в ЗЕД-контрактах положення щодо форс-мажорних обставин, зміни маршруту постачання, страхування вантажу, відповідальності сторін і способу документального підтвердження виконання зобов'язань;

– проводити щоквартальний перегляд матриці ризиків з урахуванням змін у податковому, митному, валютному законодавстві та воєнно-логістичній ситуації.

Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню достовірності облікової інформації, зниженню ймовірності помилок у податковому декларуванні, посиленню внутрішнього контролю та підвищенню адаптивності суб'єктів господарювання до умов воєнної невизначеності.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Облік зовнішньоекономічної діяльності є ключовим елементом інформаційного забезпечення податкового менеджменту, оскільки формує дані для визначення податкових зобов'язань, контролю митних платежів, валютних розрахунків, аналізу фінансових результатів і прийняття управлінських рішень.

В умовах воєнного стану традиційні обліково-податкові ризики ЗЕД посилюються валютними, логістичними, контрактними, інформаційними та документальними загрозами. Це зумовлює необхідність переходу від переважно ретроспективного контролю до превентивного ризик-орієнтованого управління.

Запропонована структурно-логічна схема обліково-аналітичного забезпечення ЗЕД відображає взаємозв'язок первинних документів, облікової політики, експортно-імпортних операцій, податкового менеджменту, аудиту, податкових ризиків та управлінських рішень. Наявність зворотних зв'язків забезпечує циклічність контролю й можливість постійного удосконалення внутрішніх процедур.

Розроблена ризик-орієнтована модель передбачає послідовне проходження етапів ідентифікації, оцінювання, ранжування, контролю, документування та моніторингу ризиків. Її застосування дає змогу виявляти ризикові операції до моменту виникнення податкових порушень або істотних фінансових втрат.

Матриця обліково-податкових ризиків ЗЕД дозволила визначити найвищу пріоритетність валютних, податкових і логістичних ризиків для суб'єктів господарювання Одеського регіону. Документальні, митні та контрактні ризики водночас потребують посиленого попереднього контролю, оскільки їх можна мінімізувати на етапі підготовки та оформлення зовнішньоекономічної операції.

Практична реалізація запропонованого підходу потребує запровадження реєстру ризиків ЗЕД, деталізованого аналітичного обліку, електронного архівування документів, регламентування контрольних процедур, перевірки контрагентів і регулярного перегляду ризикових індикаторів. Це сприятиме підвищенню

якості податкового менеджменту, зміцненню фінансової стійкості та забезпеченню безперервності ЗЕД суб'єктів господарювання Одеського регіону в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зовнішня торгівля товарами Одеської області за 2024 рік. Експрес-випуск Головного управління статистика в Одеській області. URL: https://od.ukrstat.gov.ua/expres/2025/04.pdf

2. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18». Постанова Правління НБУ № 95 від 5.08.2025 р. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_05082025_95

3. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 21 «Вплив змін валютних курсів». Наказ МінФін України №193 від 10.08.2000 р.

4. Рета М. В. Класифікація ризиків зовнішньоекономічної діяльності та їх відображення у системі обліку. *Причорноморські економічні студії*, 2017. Вип. 13, ч. 2. С. 196–201. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/27833

5. Панасюк В. М., Пташенко О. В., Клак О. В., Трубіцина О. В. Експортно-імпортні операції: реалії обліку та оподаткування в умовах воєнного стану. *Журнал стратегічних економічних досліджень*, 2023. № 1 (12). С. 25–34. DOI.: https://dx.doi.org/10.30857/2786-5398.2023.1.3

6. Панасюк В., Ткачук І. Організація обліку зовнішньоекономічної діяльності в умовах повномасштабної війни. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 2024. № 328 (2), С. 201–206. DOI.: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-50

7. Ризик-орієнтований підхід у податковому адмініструванні: як працює система управління податковими ризиками. Головне управління ДПС у Рівненській області, 18.03.2026 р. URL: https://rv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/992046.html

8. Найда А., Топалова І., Волчек Р., Селіванова Н. Цифрова трансформація бухгалтерського обліку та звітності: перспективи та ризики для підприємств України. *Економічний вісник Причорномор'я*, 2026. № 9. С. 170–184. DOI.: https://doi.org/10.37000/ebbsl.2026.09.12

9. Топалова І.А., Гнатьєва Т.М. Фінансовий облік, аудит та ESG-звітність у системі податкового менеджменту аграрного підприємства. *Журнал «ГРААЛЬ НАУКИ»*, 2026. № 68. С. 632–640. DOI.: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.05.2026.067

10.Краєвський В.М., Муравський О.Ю. Ризикоорієнтований підхід в системі податкового контролю за трансфертним ціноутворенням. *Український економічний часопис*, 2023. №1. С. 23–28. DOI.: https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-4.

11. Кащена Н.Б., Яцюк О.В., Ляпун О.М. Облікове забезпечення управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств в контексті принципів інтегрованої звітності. *Актуальні питання економічних наук*, 2025. № 14. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.16792228

REFERENCES

1. Zovnishnya torhivlya tovaramy Odes′koyi oblasti za 2024 rik [Foreign trade in goods of the Odesa region for 2024]. *Ekspres-vypusk Holovnoho upravlinnya statystyka v Odes'kiy oblasti.* Available at: https://od.ukrstat.gov.ua/expres/2025/04.pdf

2. Pro vnesennya zmin do postanovy Pravlinnya Natsional′noho banku Ukrayiny vid 24 lyutoho 2022 roku № 18 [On Amendments to Resolution No. 18 of the Board of the National Bank of Ukraine]. Postanova Pravlinnya NBU № 95 vid 5.08.2025 r. Available at: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_05082025_95

3. Pro zatverdzhennya Natsional′noho polozhennya (standartu) bukhhalters′koho obliku 21 "Vplyv zmin valyutnykh kursiv" [On Approval of National Accounting Standard (NAS) 21 "The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates"]. Nakaz MinFin Ukrayiny № 193 vid 10.08.2000 r.

4. Reta M. V. (2017). Klasyfikatsiya ryzykiv zovnishn′oekonomichnoyi diyal′nosti ta yikh vidobrazhennya u systemi obliku [Classification of foreign economic activity risks and their reflection in the accounting system]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, no. 13 (2). Pp. 196–201. Available at: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/27833

5. Panasyuk V. M., Ptashchenko O. V., Klak O. V., Trubitsyna O. V. (2023). Eksportno-importni operatsiyi: realiyi obliku ta opodatkuvannya v umovakh voyennoho stanu [Export-import operations: accounting and taxation realities under martial law]. *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen'*, no. 1 (12). Pp. 25–34. Available at: https://dx.doi.org/10.30857/2786-5398.2023.1.3

6. Panasyuk V., Tkachuk I. (2024). Orhanizatsiya obliku zovnishn′oekonomichnoyi diyal′nosti v umovakh povnomasshtabnoyi viyny [Organization of accounting for foreign economic activity under conditions of full-scale war]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, no. 328 (2), pp. 201–206. DOI:. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-50

7. Ryzyk-oriyentovanyy pidkhid u podatkovomu administruvanni: yak pratsyuye systema

upravlinnya podatkovymy ryzykamy [Risk-based approach in tax administration: how the tax risk management system works]. Holovne upravlinnya DPS u Rivnens′kiy oblasti, 18.03.2026 r. Available at: https://rv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/992046.html

8. Nayda A., Topalova I., Volchek R., Selivanova N. (2026). Tsyfrova transformatsiya bukhhalters′koho obliku ta zvitnosti: perspektyvy ta ryzyky dlya pidpryyemstv Ukrayiny [Digital transformation of accounting and reporting: prospects and risks for Ukrainian enterprises]. *Ekonomichnyy visnyk Prychornomor'ya*, no. 9. Pp. 170–184. DOI:. https://doi.org/10.37000/ebbsl.2026.09.12

9. Topalova I.A., Hnat′yeva T.M. (2026). Finansovyy oblik, audyt ta ESG-zvitnist′ u systemi podatkovoho menedzhmentu ahrarnoho pidpryyemstva [Financial accounting, auditing, and ESG reporting in the tax management system of an agricultural enterprise]. *Zhurnal "HRAAL' NAUKY"*, no. 68. Pp. 632–640. DOI:. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.05.2026.067

10. Krayevs′kyy V.M., Muravs′kyy O.YU. (2023). Ryzykooriyentovanyy pidkhid v systemi podatkovoho kontrolyu za transfertnym tsinoutvorennyam [Risk-oriented approach in the system of tax control over transfer pricing]. *Ukrayins'kyy ekonomichnyy chasopys*, no. 1. Pp.23–28.DOI.:https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-4.

11. Kashchena N.B., Yatsyuk O.V., Lyapun O.M. (2025). Oblikove zabezpechennya upravlinnya zovnishn′oekonomichnoyu diyal′nistyu pidpryyemstv v konteksti pryntsypiv intehrovanoyi zvitnosti [Accounting support for the management of foreign economic activity of enterprises in the context of integrated reporting principles]. *Aktual'ni pytannya ekonomichnykh nauk*, no. 14. DOI.: https://doi.org/10.5281/zenodo.16792228

Дата надходження статті: 02.09.2026
Дата прийняття статті: 09.10.2026
Дата публікації статті: 09.11.2026